

BEHRUZ ELMAMUZ
(Department of consultation,
Parsabad Moghan Branch,
Islamic Azad University, Parsabad Moghan, Iran)
JAFAR PAKNAZAR
Behruzelmamuz@yahoo.com

SAHIBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN OPTIMAL TƏŞKİLİNƏ TƏSİR GÖSTƏRƏN MƏDƏNİYYƏT AMILI

Açar sözlər: sahibkar, sahibkarlıq fəaliyyətinin optimal təşkili, mədəniyyət amili

Ключевые слова: предпринимательство, оптимальная организация предпринимательства, культурный фактор.

Keywords: business, the optimum organization of business, the cultural factor.

Məlumdur ki, sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadi fəaliyyətin bir növü olmaqla yanaşı dərin sosioloji köklərə malikdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin yaranması orta əsrlərə təsadüf edir. Bu o dövrlər idi ki, artıq iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif sahələrində özünəməxsusluq, şəxsi təsərrüfat kimi anlayışlar formalaşmışdı. (1s15)

Sahibkarlığın ilkin təmsilçiləri tacirlər, sənətkarlar və missionerliklə məşğul olan şəxslər olmuşdur. Mədəniyyət cəmiyyətdə insanların davranışlarının, qarşılıqlı münasibətlərinin, motivlərinin formalaşmasında böyük rol oynayaraq irsi dəyər kimi qəbul olunur. Bu baxımdan sahibkarlıq mədəniyyəti sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilinin ayrılmaz hissəsidir. Sahibkarlıq mədəniyyəti ümumi mədəniyyət ünsürləri üzərində qurulur və xalqın mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır. Elmi ədəbiyyatlarda mədəniyyət anlayışına müxtəlif təriflər verilir: "Mədəniyyət ictimaiyyətin, yaradıcı qüvvələrin və insan qabiliyyətlərinin, insanların həyat və fəaliyyətlərinin təşkili formalarında və növlərində, onların yaratdıqları maddi və mənəvi dəyərlərdə ifadə olunan inkişaf səviyyəsidir. (2s45)

Bu baxımdan fikrimizcə, mədəniyyət inkişafın müəyyən tarixi mərhələsində insanların davranışlarını, fəaliyyətlərini və həyatın müxtəlif cəhətlərini ifadə edən kompleks anlayışdır.

Sahibkarlıq mədəniyyəti haqqında müxtəlif elmi mülahizələr irəli sürülmüşdür. Məşhur tədqiqatçı R.Ryüttinger hesab edir ki, sahibkarlıq mədəniyyəti insanların dəyərlər haqqında prinsipləri və təsəvvürləri sistemidir. Dəyərlər haqqında təsəvvürlər müəssisə üçün nəyin əhəmiyyətli olmasını aydınlaşdırır, prinsiplər isə müəssisənin necə idarə olunması və fəaliyyət göstərməsini başa düşməyə imkan verir. (2s19)

Beləliklə, sahibkarlıq mədəniyyəti bu fəaliyyətin iştirakçılarının qarşılıqlı münasibətlərini və müəssisəni dəyərlərini müəyyən edir. Hər bir yeni yaranan müəssisə öz daxili mədəniyyətini formalaşdıraraq özünün daxili və xarici münasibətlərinin təməlini qoymuş olur.

Sahibkarlıq mədəniyyətinin ümumi əlamətlərindən aşağıdakıları göstərmək olar: qanunilik; hüquqi sənədlərdən, müqavilələrdən, qanuni sazişlərdən və işgüzar əməllərdən doğan vəzifə və öhdəliklərə ciddi riayət.

Sahibkarlıq mədəniyyətinin formalaşmasına təsir göstərən daxili amillərə aşağıdakıları aid etmək olar: sahibkarın məqsədi; onun ideyaları və dəyərlər sistemi. (5s47)

Sahibkarın və ya müəssisənin liderinin nüfuzu: kollektivdə qeyri-formal əlaqə kanalları və s. Sahibkarlığa ümumi etika qaydalarına riayət olunması zəruri şərtlərdən biridir. Bu normalara peşəkarlıq etikasını, müəssisənin etik dəyərlərini, sahibkarın tərbiyə və mədəniyyət səviyyəsini, cəmiyyətdə mövcud olan adət və əxlaq normalarını, təhsil səviyyəsini və başqalarını aid etmək olar.

B.Karlof sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili mədəniyyətinin on əlamətini göstərmişdir:

1. Sosiallıq, sahibkarlıq mədəniyyətinin formalaşmasına onun bütün iştirakçıları təsir göstərirlər.
2. Kollektiv üzvlərinin davranışını tənzimləyir.
3. İnsanlar tərəfindən yaradılır.
4. Bütün işçilər tərəfindən dərk olunmuş və ya dərk olunmamış formada qəbul olunur.

Sahibkarlıq mədəniyyəti istehsal (müəssisə) mədəniyyətinin, sahibkarların mədəniyyətlərinin formalaşmasından, sahibkarlıq etikasından və mədəniyyətin digər elementlərindən asılı olaraq formalaşır.

Müəssisələrin mədəniyyəti aşağıda göstərilən amillərin təsiri ilə müəyyənləşir:

1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin predmeti;
2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili;
3. Müəssisə sahibinin və işçilərin motivasiyası;

4. İdarəetmə mədəniyyətinin səviyyəsi, rəhbərlərlə maddəli işçilərin qarşılıqlı münasibətlərinin mexanizmi;

5. Bazarda aparıcı mövqeylərin əldə edilməsinə şərait yaradan xüsusi idarəetmə üslubu.

6. Müəssisənin fəaliyyət nəticələrində tam iştirakının olmasını dərk etməsi üçün işçilərə uyğun fəaliyyət şəraitinin yaradılması;

7. Müəssisənin istiqamətləndiyi dəyərlər haqqında dəqiq təsəvvürlərin mövcudluğu;

8. Yüksək istehsal mədəniyyəti.

9. Zəruri sanitariya-gigiyenik və təhlükəsiz iş şəraitinin yaradılması.

10. Müəssisədə sağlam mənəvi mühitin yaradılması. (8s75)

Sahibkarlıq mədəniyyətinin formalaşması və inkişafı təbii və məqsədyönlü fəaliyyət nəticəsində həyata keçirilə bilər. ABŞ-da inkişaf etmiş müəssisələrin sahibkarlıq mədəniyyətinin öyrənilməsi, bizə aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. Bu müəssisələrdə dəqiq dəyərlər sistemi, onlara nail olmağın yollar və imkanları barədə hər bir işçinin məlumatı var.

2. Bu müəssisələrdə peşəkar yararlılıq, yüksək əmək keyfiyyətinə istiqamətlənmək, etibarlılıq çox yüksək qiymətləndirilir;

3. Vəzifə pilləsində yüksəliş ancaq görülən işlərin nəticəsinə əsaslanır;

4. Hər bir işçi müəssisənin və şəxsən özünün nailiyyətlərindən qürur hissi keçirir. Yapon iqtisadçısı Kadzuma Tatensi "Sahibkarların əbədi ruhu" adlı əsərində yazır: İnsanları yalnız əmək haqqının miqdarı ilə işə cəlb etmək absurddur. Cavan işçinin qabiliyyətlərindən tam istifadə etməyin ən səmərəli yolu ona elə iş şəraiti yaratmaqdır ki, burada o, yaradıcılıq və məqsədə nail olma sevincini hiss etsin.

İnkişaf etmiş ölkələrdə əhəlinin rifahının və yaşayış səviyyəsinin yüksək olması insanlarda özünüdərk etmə və özünəhörmət hissələrinin inkişaf etməsinə şərait yaradır. Belə şəraitdə fəaliyyət göstərən sahibkar mütləq yüksək etik xüsusiyyətlərə malik olmalıdır. İqtisadi və mənəvi dəyərlərin müqayisə oluna biləcək qədər eyni əhəmiyyət kəsb etdiyi müasir dövr sahibkarlıq etikası və etikət qaydalarının dərinədən öyrənilməsi zərurəti ilə səciyyələnir. Bu xüsusiyyətləri izah etmək üçün əsas anlayışların mahiyyətinə aydınlıq gətirmək lazımdır. Bunları aşağıdakıları misal göstərmək olar:

1. Mənəviyyat – insanın davranışının tənzimlənməsi funksiyasını həyata keçirən ictimai institut və ictimai şüurun formasıdır.

2. Etika – insanların bir-birinə və cəmiyyətə münasibətləri üzrə öhdəlikləri, onların davranışlarının əxlaq normaları sistemidir.

Müəssisələrin dövlət, alıcılar, təchizatçılar və maddəli işçilərlə münasibətlərdə davranışlarının etik normaları korporativ etika adlı elmi istiqamətdə öyrənilir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün

subyektləri ilə münasibətdə sahibkarlıq etikası özünü biruzə verir və bu münasibətlərin qurulmasında və xarakterində mühüm rol oynayır.(6s45)

Sahibkar həyata keçirdiyi fəaliyyətin yalnız özü üçün deyil, başqaları və cəmiyyət üçün də faydalı olmasına tam əmindir; sahibkar hesab edir ki, onun işçiləri işləmək istəyir və bunu bacarırlar, özlərini sahibkarla birlikdə həyatda realizə etmək istəyirlər, öz işinə inanır, onu cəlbədicə yaradıcılıq kimi qəbul edir, ona incəsənətə olan münasibəti bəsləyir; rəqəbatın və əməkdaşlığın zəruriliyini qəbul edir, özünə şəxsiyyət kimi hörmət edir və hər bir şəxsə özü kimi hörmət edir;

Sahibkarlıqda etiket qaydalarına həmçinin aşağıdakıları aid etmək olar: təqdim etmə və tanışlıq qaydaları; işgüzar əlaqələrin qurulması qaydaları; danışıqlar prosesində özünü aparma qaydaları; xarici görmüşə, geyim stilinə verilən tələblər; danışıq tərzinə verilən tələblər; xidməti sənədləri tərtib etmək mədəniyyəti.

Sahibkarlıq fəaliyyətində məsuliyyətə gəldikdə isə, o konkret olaraq məlumdur və onu uyğun göstəricilər vasitəsilə, kifayət qədər dəqiq ifadə etmək olar. Cəmiyyətə münasibətdə sahibkarlıq hüquqi və sosial məsuliyyət daşıyır:

Hüquqi məsuliyyət özündə iki funksiyayı birləşdirir.

1.Qanunlara riayət olunması funksiyası. Sahibkarlıq fəaliyyəti konstitusiyaya və digər qanunverici aktlara zidd olmamalıdır.

2.Bağlanmış müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsi funksiyasını. Alqı-satqı müqaviləsində olan şərtlər sahibkarla müzdlü işçi arasında bağlanmış müqavilə şərtlərindən, podratçı, vasitəçi və digər müqavilələrdə olan şərtlərdən fərqlənir.

Sosial məsuliyyət isə özündə, etikanın qızıl qaydasını, ədalətliyi, utilitarizmi və insan haqlarının gözlənilməsini, ətraf mühitin qorunmasını, yəni qeyri-ekoloji məhsulların istehsalının dayandırılmasını, qadınlara, qocalara, uşaqlara və milli azlıqlara qarşı hüquq bərabərliyinin yaradılmasını ehtiva edir.

Bir çox ölkələrdə dövlət və müxtlif növlü biznes şirkətləri daxili sənədlərində öz etik prinsiplərini müəyyənləşdirirlər. Bu sənədlər iş, yaxud işgüzar etika kodeksi və ya davranış kodeksi adlanır. Məcəllələr elə bir sahələrə yayılmışdır ki, burada dövlət tənzimləməsi yeterincə deyil, ya da sahibkarların və şirkət menecerlərinin fikrincə kifayət qədər sərt deyildir. Bir çox ölkələrdə dövlət məmurları üçün də davranış kodeksləri mövcuddur.(7s23)

Kodekslər bir çox tələblərə cavab verməlidir. Birincisi, onlar ölkənin qanunlarına tam uyğun olmalıdır. İkincisi, onlar qanunlara nisbətən daha sərt normaları özündə ehtiva etməlidir. Üçüncüsü, şirkətin fəaliyyət növünün xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Nəhayət, etik pozuntulara görə cəzanın dərəcəsi qanun tərəfindən nəzərdə tutulmayıbsa, rəhbərlik tərəfindən müəyyən olunmalıdır.

Kodekslər müdiriyyət, müştərilər, tərəfdaşlar və digər maraqlı tərəflər ilə münasibətlərin qurulması üçün işçilərə yardımçı ola bilər.

Kodeksin hazırlanması biznes etikası sahəsində səriştəli olan adamlara həvalə edilə bilər.

Kodeks hazırlayarkən aşağıdakıların nəzərə alınması zəruridir:

Siravi işçidən tutmuş rəhbərliyə qədər şirkətin bütün əməkdaşlarına ünvanlanan və yeni kodeksə dair bütün rəy və arzuları əks etdirən uyğun suallar toplusunu yaratmaq. Yeni kodeksin layihəsini bütün işçilərlə bir neçə dəfə müzakirə etmək və onların qeydləri əsasında ən dolğun variantı hazırlamaq. Kodeks təşkilatın həyat fəaliyyətinin ümumi prinsiplərini müəyyənləşdirir və direktorlardan tutmuş texniki işçilərə qədər bütün işçi heyətini birləşdirir.

Gəlin, nəzərdən keçirdiyimiz terminlərin mənasını dəqiqləşdirək: klassik psixologiya ancaq duyğuları, qavrayışı, diqqəti, hafizəni, təfəkkürü, nitqi, təxəyyülü, iradəni və hissləri psixi proses kimi xarakterizə edirdi.

Müasir psixologiya isə proses sözü əslində geniş və dar mənələrdə işlənir. Biz geniş mənada

psixi olanı proses kimi nəzərdən keçirəcək, bütün psixi hadisələri (psixi proseslər, hallar və xassələri) eyni dərəcə proses kimi təhlil edəcəyik.(5s47)

Bu mənada psixi proses dedikdə duyğu, qavrayış, diqqət, hafizə, təfəkkür, nitq, təxəyyül, iradə və hissləri nəzərdə tutacağıq.

Deməli, psixi proses ənənəvi termdir. Müasir psixologiyada psixi proses, hallar və xassələr terminlərinin hər birinin özünəməxsus evristik mənası, vardır və anlayışlar eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyətində bu və ya digər dərəcədə iştirak edir.

Məsələn, iki sahibkar təsəvvür edin. Biri tənəkdir, digəri əməksevərdir. Biri iş yerində oturduğu yerdən ayağa qalxmaq istəmir, o biri isə işdən doymur. Yaxud, biri sakitdir, digəri coşğundur, biri ünsiyyətli, digəri isə qaradınməzdir.

Müasir psixologiyada insanı fərd (bioloji varlıq) və şəxsiyyət (sosial varlıq) kimi nəzərdən keçirirlər. İnsanı bir fərd və şəxsiyyət kimi xüsusiyyətləri onun psixi proseslərində, psixi hallarında və xassələrində bütün təfərrüatı ilə əks olunur. Məsələn, xarakteri pis olan adamın təsadüfən ayağını tapdalayırsan, əvəzini çıxmaq üçün az qala bunu ömür boyu yadında saxlayır; xeyirxah adamın ayağını tapdalayırsan, əhəmiyyət vermir, elə oradaca yadından çıxır.

Bunlar insanın şəxsiyyəti ilə bağlı xüsusiyyətlərdir. Təsadüfi deyildir ki, müasir psixologiyada bu problemlərin öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirlər. Hal-hazırda sahibkarlıq fəaliyyəti və şəxsiyyət psixologiyası elmin ən aktual problemlərindən birinə çevrilmişdir.

Sahibkar aləmdə isə onlardan artıq özünü hifz etmə, özünü tənzi etmə məqsədilə istifadə olunur. Sinir sisteminin yaranması və təkamülü ilə birlikdə sözün əsl mənasında psixi inikas əmələ gəlməyə və inkişaf etməyə, orqanizmin ətraf mühitə bələdləşməsində və öz davranışını tənzi etməsində mühüm rol oynamağa başlayır.(8s14)

Yəni psixika xüsusi surətdə təşəkkül etmiş materiyanın xassəsidir. Bir mühüm cəhətə diqqət yetirmək lazımdır ki, təşəkkül etmiş materiyanın substansiyası (latınca - *substantia* mahiyyət deməkdir) deyil, xassəsidir. Həm də hər cür materiyanın deyil, ancaq xüsusi surətdə təşkil olunmuş, yəni üzvi materiyanın – beynin xassəsidir.

Psixi fəaliyyətin mexanizmləri bu və ya digər psixi prosesi həyata keçirən konkret anatomik-fizioloji aparatın işi ilə də bağlıdır.

Təsadüfi deyildir ki, bu mühüm məsələ ilə uzun müddət fizioloqlar məşğul olmuşlar. Lakin bu sahədə aparılmış fizioloji tədqiqatlar qarşıya çıxan müəyyən psixoloji məsələlərin həllinə nail ola bilməmişlər.

Elmi-texniki tərəqqi dövründə müxtəlif elmlərin, xüsusilə bio-fizika, biologiya, nevrologiya, neyrocərrahiyyə, kibernetika, sosial psixologiya və s. inkişafı ilə əlaqədar olaraq psixi fəaliyyətin mexanizmlərinin öyrənilməsi sahəsində də yeni imkanlar açıldı. Bu şəraitdə psixi fəaliyyətin mexanizmləri məsələsi ilə bilavasitə psixoloqların məşğul olması zərurəti meydana çıxdı. Elmin inkişafı baxımından bu tamamilə qanunauyğun hal idi: psixi fəaliyyətin mexanizmləri məsələsinin müxtəlif elmlər tərəfindən öyrənilməsi bir şəraitdə onların səyini birləşdirmək lazım idi: müasir psixologiya bu məsələyə sahibkarlıq və şəxsiyyətin formalaşması baxımından yanaşır.

Sahibkarlıqda ictimai şüur mühüm rol oynayır. İctimai şüur dedikdə bütövlükdə müəyyən cəmiyyət və müəyyən sosial qrup üçün səciyyəvi olan baxışlar, ideyalar nəzərdə tutulur. Cəmiyyətdə ictimai şüur müxtəlif formalarda : ictimai-siyasi və hüquqi nəzəriyyələr və baxışlar, fəlsəfə, əxlaq, incəsənət, din şəklində meydana çıxır, ictimai varlığı əks edib, ona fəal təsir göstərən bu formalardan hər birinin öz inikas obyektini və üsulu vardır, hər biri insanın ictimai varlığına özünəməxsus bir şəkildə təsir göstərir.(6 s.121).

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

- Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı: Mütrəcim, 2008.
- Abbasov A.N. Azərbaycanca-İngiliscə pedaqoji-psixoloji terminlər lüğəti. Bakı: Mütrəcim, 2006.
- Abbasova Q. Y. Elmin və təhsilin sosiologiyası. Bakı: 2002.
- Abbasova Q.Y., Mahmudova R.M., Əlizadə H.Ə. Təhsilin sosial-pedaqoji məsələləri. Bakı: 2008.
- Bayramov Ə.S. Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: 2003.
- Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: Qapp, Poliqraf korporasiyası, 2003.
- Bayramov Ə.S. Şəxsiyyətin təşəkkülünün aktual psixoloji problemləri. Bakı: Azərneşr, 1981.
- Baxşəliyev Ə.T. Azərbaycanda psixoloji fikrin inkişafı. Bakı: Maarif, 1991.

**БАХРУЗ ЭЛЬМАМУЗ
ДЖАФАР ПАКНАЗАР,
Университет Азад Ислам,
Парсабад Мугань, Иран
Behruzeltamuz@yahoo.com**

**КУЛЬТУРНЫЙ ФАКТОР ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОПТИМАЛЬНУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В данной статье рассматриваются влияние на образ жизни деятельности различных предпринимательских организаций и предпринимательской деятельности; раскрывается содержание различных подходов к данной проблеме. Культура предпринимательства основана на формальных и неформальных правилах, на различных нормах и принципах, обычаях и традициях, на личных и групповых интересах, на поведении сотрудников, на отношении к работе начальства и сотрудников, интерес сотрудников к перспективе развития производства и т.д.

**BAHRUZ ELMAMUZ
DZHAFAR PAKNAZAR,**
consultation department,

University Azad Islam, Parsabad Mugan, Iran
Behruzelmamuz@yahoo.com

THE CULTURAL FACTOR OF INFLUENCE ON THE OPTIMUM ORGANIZATION OF ENTERPRISE ACTIVITY

In given article are considered influence on a way of life of activity of the various enterprise organizations and enterprise activity; the maintenance of various approaches to the given problem reveals. The culture of business is based on formal and informal rules, on various norms and principles, customs and traditions, on personal and group interests, on behavior of employees, on the relation to work of the heads and employees, interest of employees to prospect of development of manufacture etc.

Rəyçilər: t.ü.f.d. M.Mustafayev, t.e.d. R.Süleymanov